

**ВПЛИВ СТРУКТУРНИХ ЗМІН
У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ
НА ФОРМУВАННЯ МАШИННО-ТРАКТОРНИХ ПАРКІВ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

**ПЕТРОВ В.М., К. Е. Н., ДОЦЕНТ,
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. В.В. ДОКУЧАЄВА**

Обобщается опыт управления и организации материально-технического обеспечения сельскохозяйственных предприятий в условиях различных общественно-экономических формаций с целью разработки соответствующей производственной и рыночной политики в Украине. Делается акцент на решающем значении углубления специализации и повышения уровня концентрации производства в вопросах формирования и эффективного использования средств механизации в сельскохозяйственных предприятиях.

The experience of management and the organization of material support of the agricultural enterprises in the conditions of various socioeconomic formations with the purpose of developing the corresponding production and market policy in Ukraine is generalized. The emphasis on the crucial importance of deepening the specialization and raising the rate of production concentration in the questions of formation and an effective utilization of means of mechanization in the agricultural enterprises is made.

Постановка проблеми у загальному вигляді. До нечисленних здобутків реформування та пореформеного розвитку вітчизняного АПК можна віднести формування багатоукладності організаційно-правових форм господарювання у сільському господарстві на основі інституту приватної власності на землю і майно колишніх колективних господарств. Але ця прогресивна з позицій формування ринкового механізму господарювання складова аграрної реформи лише ускладнила проходження трансформаційних процесів у галузі, що негативно позначилося як на стабільності розвитку і формуванні кінцевих результатів економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, так і на перманентному

погіршенні основи інтенсивного господарювання – матеріально-технічній базі суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва сьогодні активно опрацьовується у наукових публікаціях багатьох вчених економістів-аграрників [1-6]. Їй також приділяється багато уваги з боку органів законодавчої та виконавчої влади на усіх рівнях управління галуззю [7-10]. Проте відсутність реальних позитивних зрушень у цій сфері через не відпрацьованість нормативно-правової бази, нерозвиненість ринкових механізмів постачання засобів механізації, недосконалість державної політики щодо підтримки сільських товаровиробників вимагають проведення подальшої роботи щодо розробки відповідних методичних та прикладних рекомендацій, які б враховували особливості сьогодення.

Формулювання цілей статті. Метою публікації є узагальнення досвіду формування машинно-тракторних парків сільськогосподарських підприємств за різних суспільно-економічних формацій з метою опрацювання відповідної виробничої і ринкової політики в Україні на перспективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок великої різноманітності видів і марок сільськогосподарських машин, широкого спектру нормо-утворюючих факторів, сезонності виробництва складною проблемою у галузі залишається визначення оптимального складу машинно-тракторних парків сільгоспідприємств, забезпечення постачання та ефективного використання засобів механізації технологічних процесів.

До 1991 р. основними виробниками товарної сільськогосподарської продукції в Україні були господарства суспільного сектору – колгоспи і радгоспи, які у сукупності мали у господарському обігу 38628 га сільгоспугідь та 31188 га ріллі. Це складало 91,9 та 92,9 % загальної площі відповідних угідь у країні. Решту угідь використовували суб'єкти господарювання інших організаційних форм (інші державні, міжгосподарські та агропромислові підприємства, агрофірми, сільськогосподарські кооперативи) та особисті підсобні господарства населення. (табл. 1).

Таблиця 1

Показники розвитку сільськогосподарських підприємств в Україні у 1990 р. (станом на кінець року)*

Показники	Колгоспи (крім рибо- ловецьких)	Радгоспи	Разом
Загальна земельна площа (територія), га: сільськогосподарські угіддя рілля			42030 33571
Кількість підприємств	8542	2630	11172
Землі суспільного користування, га: сільськогосподарські угіддя рілля	28701 23344	9927 7844	38628 31188
Частка земель суспільного користування у загальній земельній площі (території), % сільськогосподарські угіддя рілля	68 70	24 23	92 93
У середньому припадає на одне підприємство, га: сільськогосподарських угідь ріллі	3360 2733	3775 2983	

*Джерело: [11]

У середньому на один колгосп припадало 3360 га сільгоспугідь та 2733 га ріллі, а на один радгосп, відповідно, 3775 та 2983 га. При чому, варіація абсолютних показників розмірів землекористувань цих підприємств за окремими регіонами була не суттєвою.

На початок 90-х років минулого століття за доволі обмеженої номенклатури сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва практично за всіма видами і групами (так, найбільш поширені універсально-просапні трактори класу тяги до 1,4 т були представлені модифікаціями Т-40 виробництва Ліпецького тракторного заводу, МТЗ-80/82 виробництва Мінського тракторного заводу та ПМЗ-6 виробництва Південного машинобудівного заводу (м. Дніпропетровськ); трактори загального призначення класу тяги від 1,4

до 3 т (включно) модифікаціями ДТ-75 виробництва Волгоградського тракторного заводу; трактори загального призначення класу тяги понад 3 т – колісними і гусеничними модифікаціями Т-150 виробництва ХТЗ, гусеничними Т-4 Алтайського тракторного заводу та колісними К-700/701 «Кіровоць» Ленінградського машинобудівного заводу; самохідні зернозбиральні комбайни – виробництва Ростовського (СК-5 «Нива») і Таганрогського (СК-6 «Колос») комбайнових заводів; самохідні бурякозбиральні машини – виробництва Тернопільського (КС-6) і Дніпропетровського (РКС-6, МКК-6) комбайнових заводів; сівалки різних типів – виробництва заводу «Червона зірка» (м. Кривий Ріг) і т.ін.) та в умовах жорсткого контролю держави за дотриманням науково обґрунтованої структури посівних площ, це давало змогу формувати в Україні виважену технічну політику у галузі, планомірно опрацьовувати регіональні системи ведення господарства та їх техніко-технологічного забезпечення.

Невеликі розбіжності у рівнях концентрації виробництва переважної більшості суб'єктів господарювання подібної спеціалізації та обмежений марочний склад сільськогосподарських машин дозволяли ефективно працювати Центральній республіканській нормативно-дослідній станції з праці та мережі її зональних лабораторій у регіонах у напрямку розробки укрупнених нормативів потреби сільськогосподарських підприємств різної спеціалізації у засобах механізації. У кожному конкретному сільськогосподарському підприємстві нормативи уточнювалися з урахуванням особливостей природних та економічних умов ведення господарської діяльності: рельєфу місцевості, розміру і конфігурації земельних ділянок, питомого опору ґрунтів, відстані до переробних підприємств та центрів перевалки продукції, стану шляхової мережі, структури посівних площ, рівня інтенсивності виробництва, обсягу вантажоперевезень, технологій вирощування культур тощо.

З другої половини 90-х років минулого століття розвиток сільського господарства України відбувався у супереч надбань науки та передового іноземного і вітчизняного досвіду, які переконливо підтверджують відому істину: великотоварне виробництво, незалежно

від відносин власності і форм господарювання, є більш ефективним у порівнянні з парцелярним дрібнотоварним. Це є особливо важливим для України з її великими площами сільськогосподарських угідь і великими відстанями.

В економічно розвинених країнах за часів новітньої історії прискорюються процеси укрупнення фермерських господарств і створення крупних і дуже крупних аграрних формувань корпоративного типу з великими площами землекористувань [12]. Це дозволяє впроваджувати та ефективно використовувати інноваційні технології у рослинництві, основу яких складають сучасні надійні засоби механізації: трактори та інші самохідні машини з великою одиничною потужністю, універсальні блочно-модульні енергетичні засоби широкого спектру використання, широкозахватні багатофункціональні робочі машини і знаряддя тощо. Ця техніка обладнується сучасними комп'ютеризованими система управління і контролю за якісними параметрами виконання агротехнічних операцій та технічного стану машинно-тракторних агрегатів, засобами безпеки та забезпечення комфортних умов праці, автоматизованими системами диференційованих режимів роботи агрегату у залежності від конкретних умов на окремих ділянках поля (у тому числі з використанням систем супутникової навігації) тощо. Ці нововведення значно збільшують вартість сільськогосподарської техніки і тому її використання є економічно виправданим лише за великих обсягів завантаження протягом року (відомий з основ економічної теорії ефект використання капіталу [13]).

На відміну від передових загальносвітових тенденцій в Україні за часів аграрної реформи (особливо після виходу Указу Президента України за № 1529/99 від 03.12.1999 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [14]) у результаті реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств переважно через такі її форми як поділ і виділення абсолютна кількість суб'єктів господарювання у галузі значно зросла. Відбулася значна парцеляризація землекористування та розширення сегменту особистих селянських господарств (табл. 2).

Таблиця 2

**Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств
за розміром сільськогосподарських угідь
(станом на 01 липня 2012 р.)**

Показники	Кількість підприємств		Площа сільсько-господарських угідь	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. га	у % до загальної площі с.-г. угідь
Підприємства, що мали с.-г. угіддя	47652	85,3	21914,2	100,0
У т.ч. площею, га				
до 5,0	5332	9,5	16,8	0,1
5,1-10,0	3809	6,8	30,0	0,1
10,1-20,0	4795	8,6	74,2	0,3
20,1-50,0	13334	23,9	504,3	2,4
50,1-100,0	5016	9,0	360,9	1,6
100,1-500,0	7261	13,0	1777,4	8,1
500,1-1000,0	2624	4,7	1883,9	8,6
1000,1-2000,0	2565	4,6	3683,6	16,8
2000,1-3000,0	1270	2,3	3102,5	14,2
3000,1-4000,0	632	1,1	2178,9	9,9
4000,1-5000,0	334	0,6	1481,8	6,8
5000,1-7000,0	337	0,6	1959,1	8,9
7000,1-10000,0	179	0,3	1504,3	6,9
більше 10000,0	164	0,3	3356,5	15,3
Підприємства, що не мали с.-г. угідь	8214	14,7	×	×

*Джерело: [15]

У 2012 р. у вітчизняному сільському господарстві нараховувалося 47652 діючих господарюючих суб'єктів – юридичних осіб різних організаційно-правових форм (господарські товариства різних видів, приватні (приватно-орендні) підприємства, виробничі кооперативи, фермерські господарства, державні підприємства та ін.), які мали у господарському обігу сільськогосподарські угіддя, що у 4,3 рази більше кількості господарств суспільного сектору у 1990 р. Ці суб'єкти господарювання обробляли 21914,2 тис. га сільгоспугідь або 52,8 % їх загальної площі у державі (у 1990 р. – 91,9 %). У цілому до середини 2012 р. площа сільськогосподарських угідь у розпорядженні господарств суспільного сектору зменшилася на 43,3 %.

Збільшення абсолютної кількості сільськогосподарських підприємств при зменшенні площі сільгоспугідь в їх розпорядженні призвело до зменшення середніх розмірів господарств. Якщо у 1990 р. середні розміри колгоспів і радгоспів у середньому складали, відповідно, 3,4 і 3,8 тис. га сільськогосподарських угідь, то у 2012 р. 39547 сільгоспідприємств (83,0 % загальної кількості) обробляли до 500 га сільгоспугідь, а 32286 господарств (67,8 %) – до 100 га.

У 2012 р. 15815,1 тис. га сільськогосподарських угідь в Україні (38,1 % їх загальної площі) знаходилися у користуванні сільських домогосподарств, середня площа землекористування яких складала 1,22 га [15].

Тобто у результаті трансформаційних процесів за доби державної незалежності у сільському господарстві України сформувався багатуокладність суб'єктів господарювання з великою диференціацією щодо розмірів їх землекористувань та, відповідно, індивідуальними особливостями щодо забезпечення засобами механізації та ефективності їх використання. Таке велике різноманіття споживачів потребує широкої гами типорозмірних рядів енергетичних засобів, шлейфу самохідних і робочих машин, що повинно задовольняти практично усі запити щодо продуктивності машинно-тракторних агрегатів та умов їх використання, способів агрегування робочих машин і знарядь з силовими засобами, забезпечення комфортних умов праці, фінансових можливостей сільських товаровиробників тощо. Крім того, створення широкого параметричного ряду силових і робочих сільськогосподарських машин, як основи типажу, обумовлюється вимогами агротехнологій і структурою посівних площ. В Україні сільгоспвиробництво, зокрема рослинництво, ведеться на великій території у чотирьох ґрунтово-кліматичних зонах, дев'яти ґрунтово-кліматичних підзонах, на 23 найменуваннях номенклатури ґрунтів та 1147 їх видів [16]. Необхідність зональної і територіальної диференціації технологій вирощування сільськогосподарських культур також обумовлюється особливостями агроландшафтів, ступенем прояву ерозійних процесів, біологічними характеристиками культур, фітосанітарним станом посівів, погодними, ґдрологічними та іншими умовами. Тому кожний клас енергетичних засобів і робочих машин має своє специфічне призначення у системі землеробства.

За доби державної незалежності система матеріально-технічного забезпечення вітчизняного сільського господарства та формування ринку засобів виробництва в Україні зазнала докорінних змін. Занепад

вітчизняного тракторного і сільськогосподарського машинобудування, лібералізація зовнішньоторговельних відносин разом з відсутністю виваженої державної технічної та, відповідно, митної політики у галузі призвели до надходження в Україну великих обсягів сільськогосподарської техніки іноземного виробництва. Відсутність системності і виваженості у цих процесах створює ситуацію, коли на ринок одночасно надходять машини багатьох виробників, різні за потужністю і продуктивністю, у багатьох випадках недостатньо пристосовані до місцевих умов і технологій виробництва сільськогосподарської продукції (так, сьогодні в Україні лише самохідних зернозбиральних комбайнів західних виробників використовується більше 100 модифікацій). Швидкими темпами розвивається ринок іноземної техніки, що вже була у використанні, і до того ж багато її модифікацій вже зняті з серійного виробництва.

В умовах, що склалися, крім труднощів із забезпеченням ефективної експлуатації, технічного обслуговування і ремонтів широкої номенклатури сільськогосподарських машин і знарядь вітчизняного та іноземного виробництва постають суттєві методологічні проблеми у царині визначення оптимального складу машинно-тракторних парків сільськогосподарських підприємств. В умовах відсутності державного контролю і постійних змін структури посівних площ, великого різноманіття силових і робочих машин, чисельності варіантів їх комплектації організувати ефективну роботу щодо визначення нормативів потреби у техніці у сучасних умовах не виявляється можливим, бо потребує, як мінімум, наявності усіх марок машин у мережі лабораторій нормативно-дослідної станції з праці та великих обсягів фінансових і трудових ресурсів безпосередньо на організацію відповідних робіт.

Висновки. У ситуації, що склалася, найбільш доцільним для визначення оптимального складу машинно-тракторних парків у сільськогосподарських підприємствах є застосування економіко-математичного методу. За наявності у господарстві персональних ЕОМ з відповідним програмним забезпеченням та підготовлених фахівців, застосування цього методу дозволяє опрацювати велику кількість можливих варіантів та звести до мінімуму витрати часу на визначення оптимального складу та плану використання машин і знарядь. Ще більший ефект досягається при плануванні складу МТП на перспективу, коли є необхідність оцінити доцільність змін у технологіях та марочному складі сільгосптехніки.

Література.

1. Білоусько Я.К. Стратегічні напрями реформування і розвитку вітчизняного машинобудування / Я.К. Білоусько, В.Л. Товстопят // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 110-114.
2. Білоусько Я.К. Удосконалення техніко-технологічного оснащення аграрного виробництва / Я.К. Білоусько, В.Л. Товстопят. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 59 с.
3. Економічні аспекти державної технічної політики в агропромисловому комплексі / [Білоусько Я.К., Дем'яненко М.Я., Питулько В.О., Товстопят В.Л.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 134 с.
4. Іванишин В.В. Організаційно-економічні засади відтворення і ефективного використання технічного потенціалу аграрного виробництва: [монографія] / В.В. Іванишин. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
5. Моголова М.М. Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М.М. Моголова, Я.К. Білоусько, Г.М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 61-67.
6. Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі: [кол. монографія] / [Білоусько Я.К., Бурилко А.В., Галушко В.О. та ін.]: за ред. Я.К. Білоуська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 216 с.
7. Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу: [Закон України] // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 63. – С. 6-7.
8. Про заходи щодо розвитку ринку вітчизняної техніки для агропромислового комплексу та збільшення обсягів її виробництва: [Указ Президента України] // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 210. – С. 5.
9. Про захист прав покупців сільськогосподарських машин: [Закон України] // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 124. – С. 7-10.
10. Про державну підтримку сільського господарства України: [Закон України] // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 184. – С. 5-10.
11. Народне господарство Української РСР у 1990 році: [стат. збірник] / Від. за випуск В.В. Самченко. – К.: Техніка, 1991. – 496 с.
12. Макаренко П.М. Структура ферм США за видами і ринковою вартістю продукції / П.М. Макаренко, А.Ю. Мельник // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С. 149-155.
13. Макконел К.Р. Економікс: принципи, проблеми и политика / К.Р. Макконел, С.А. Брю / Пер. с англ.; пер. с англ. 2-е изд. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
14. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки: [Указ Президента України] // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 230. – С. 1.
15. Сільське господарство України у 2012 році: [стат. збірник] / За ред. Н.С. Власенко. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 402 с.
16. Сайко В. Актуальні проблеми землеробства: простих шляхів мінімізації обробітку ґрунту не буває / В. Сайко // Техніка АПК. – 2008. – № 1. – С. 8-14.